



Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og virk þátttaka í skóla án aðgreiningar.

**Mikilvægi samskipta fyrir nemendur til þátttöku
í lýðræðissamfélagi.**

Hulda Björg Þórðardóttir

Lokaverkefni til BA-prófs
Háskóli Íslands
Menntavísindasvið



HÁSKÓLI ÍSLANDS

**Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og virk þátttaka
í skóla án aðgreiningar.**

Mikilvægi samskipta fyrir nemendur til þátttöku í lýðræðissamfélagi.

Hulda Björg Þórðardóttir

Lokaverkefni til BA-prófs í þroskaþjálfafraeði
Leiðsögukennari: Anna Björk Sverrisdóttir

Íprótta-, tómstunda- og þroskaþjálfadeild
Menntavísindasvið Háskóla Íslands
Október 2012

Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og virk þátttaka í skóla án aðgreiningar.
Mikilvægi samskipta fyrir nemendur til þátttöku í Lýðræðissamfélagi.

Ritgerð þessi er 10 eininga lokaverkefni til BA-prófs við
Íþróttta-, tólmstunda- og þroskaþjálfadeild, Menntavísindasviði
Háskóla Íslands.

© 2012 Hulda Björg Þórðardóttir
Ritgerðina má ekki afrita nema með leyfi höfundar.

Prentun: Stell
Akureyri, Ísland og 2012

Ágrip

Skóli án aðgreiningar er opinber menntastefna Íslands og byggist hugmyndafræðin á því að allir geti sótt sinn heimaskóla og lært á sínum forsendum. Markmið stefnunnar er að vanda menntun allra nemenda og sigrast á þeim hindrunum sem verða á vegi þeirra í náminu. Eitt af hlutverkum skólanna er að undirbúa nemendur sína fyrir líf og starf í lýðræðisþjóðfélagi en lýðræði byggist á því að einstaklingurinn sé hluti af samfélaginu þar sem hver og einn leggur eitthvað af mörkum og hafi þar með áhrif.

Skólastarfið þarf að taka mið af fjölbreytileika nemendanna og mismunandi þörfum þeirra í námi og kennslu. Stór hluti fatlaðra nemenda nýta sér óhefðbundin tjáskipti en óhefðbundnar tjáskiptaleiðir kallast þær aðferðir, aðrar en talmálið, sem notaðar eru við samskipti og tjáningu. Tákn með tali, Bliss og PCS eru dæmi um óhefðbundnar tjáskiptaleiðir.

Þessi ritgerð er unnin út frá skriflegum heimildum með það að markmiði að sýna fram á mikilvægi óhefðbundinna tjáskipta í námi og starfi með fötluðum nemendum og nemendum með sérþarfir. Menntun fatlaðra einstaklinga veitir þeim aukin mannréttindi og frelsi og styrkir stöðu þeirra í samfélaginu. Enn í dag litar læknisfræðilega líkanið viðhorf stóran hluta almennings. Sé hins vegar horft á samfélagið út frá sjónarhorni félagslega líkansins má sjá að margar félagslegar aðstæður gera fötluðum einstaklingum erfitt fyrir. Aðalnámskrá grunnskólanna og grunnskólalögin taka mið af félagslega skilningnum en þó má enn sjá áherslur í kennsluháttum og flokkun í skólastarfi í anda læknisfræðilega líkansins. Fatlað fólk á rétt á að lifa sjálfstæðu lífi og taka fullan þátt í samfélaginu og má sjá slíkar áherslur í alþjóðasamþykktum.

Efnisyfirlit

Ágrip	3
Inngangur	6
1 Skólinn og lýðræði	8
1.1 Skóli án aðgreiningar	8
1.2 Alþjóðlegar samþykktir.....	10
1.3 Nemendur með sérþarfir	11
1.4 Lýðræði	12
1.1.4 Þátttaka	13
Samantekt.....	13
2 Ólíkur skilningur á fötlun.....	15
2.1 Læknisfræðilega líkanið	15
2.2 Breska félagslega líkanið	15
2.3 Norræni tengslaskilningurinn	16
2.4 Fötlunarhugtakið og skólinn.....	16
Samantekt.....	18
3 Sjálfsmynd og samskipti	19
3.1 Sjálfsmynd og samfélagsþátttaka	19
3.2 Hugmyndir um eðlilegt líf.....	20
3.3 Valdefling og sjálfsákvöðunarréttur	21
3.4 Samskipti.....	22
Samantekt.....	23
4 Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir.....	25
4.1 Mikilvægi óhefðbundinna tjáskiptaleiða.....	25
4.2 Tákni með tali.....	26
4.3 Hlutir	27

4.4 PCS	28
4.5 Bliss.....	28
Samantekt.....	29
Umræða og lokaorð	30
Heimildir.....	33

Inngangur

Menntun og mannleg samskipti eru sjálfsögð mannréttindi og eitthvað sem allir samfélagsþegnar í lýðræðisríki eiga að hafa kost á. Því miður reynist ekki öllum auðvelt að nýta sér þessi réttindi. Fatlaðir nemendur hafa lengi vel þurft að berjast fyrir námi og kennslu við hæfi og viðurkenningu samfélagsins. Stór hluti fatlaðra einstaklinga þurfa á sérúrræðum að halda í skólastarfinu og ber skólunum skylda að koma til móts við þessa nemendur. Skóli án aðgreiningar er hugmyndafræði sem byggist á því að allir geti hlotið menntun við hæfi, jafnt fatlað fólk sem ófatlað.

Eitt af hlutverkum skólanna er að efla félagsleg samskipti og hæfni nemendanna og undirbúa þá fyrir samfélagslega þátttöku. Samskipti koma í veg fyrir félagslega einangrun og ýta undir tengslamyndun við annað fólk. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir eru aðferðir sem einstaklingar, sem ekki geta notast við talmál, nýta sér í samskiptum og til tjáskipta. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir byggjast á látbragði, myndrænum táknum og hlutbundnum táknum og er aðferðin valin í samræmi við getu og færni hvers einstaklings. Tákn með tali, hlutir, PCS og Bliss eru dæmi um óhefðbundnar tjáskiptaleiðir.

Ég ákvað að taka þetta viðfangsefni í ritgerðinni minni vegna þess að ég hef lengi haft mikinn áhuga á óhefðbundnum tjáskiptaleiðum. Á mínu öðru ári í náminu fór ég í verknám í grunnskóla á Akureyri sem gefur sig sérstaklega út fyrir að vera skóli fyrir alla eða skóli án aðgreiningar. Þar kynntist ég ungri fjölfatlaðri stúlku sem gat ekki tjáð sig með talmáli. Ég heillaðist af öllum þeim aðferðum sem notaðar voru til að hafa samskipti við þessa stúlku, ásamt þeim leiðum sem hún notaði til að tjá sig, og má segja að þarna hafi orðið kveikjan að verkefninu. Í skólanum sótti ég einnig námskeið sem heitir Tjáskipti í starfi með fötludum og fékk þar kynningu á öllum helstu aðferðunum í óhefðbundnum tjáskiptum. Við undirbúning á skrifum þessa verkefnis heimsótti ég alla grunnskóla Akureyrar og kynnti mér þær aðferðir sem notaðar eru í starfi með nemendum með sérþarfir. Ritgerðin sjálf var síðan skrifuð út frá skriflegum heimildum.

Markmið þessa verkefnis er að sýna fram á mikilvægi óhefðbundinna tjáskipta í námi og starfi með nemendum með sérþarfir. Markmiðið er einnig að sýna fram á áhrif tjáskipta og menntunar á virka þátttöku í lýðræðislegu þjóðfélagi. Ég hef mikla réttlætiskennd og finnst sjálfsögð mannréttindi að allir eigi kost á því að mennta sig og takan virkan þátt í samfélaginu. Einnig finnst mér mjög mikilvægt að fatlað fólk hafi tækifæri á að tjá sig og eiga

samskipti við aðra. Enn í dag má sjá brotið á þessum réttindum fatlaðra einstaklinga og fannst mér því tilvalið að vekja athygli á þessu málefni í verkefni mínu.

Ritgerðin skiptist í fjóra hluta ásamt inngangi, umræðu og lokaorðum. Fyrsti kafli fjallar um skóla án aðgreiningar og nemendur með sérþarfir út frá lögum, reglugerðum og alþjóðlegum sáttmálum. Þá er einnig komið inn á lýðræði, menntun og virka þátttöku. Í öðrum kafla er hugtakið fötlun skoðað út frá mismunandi sjónarhornum og þrjú helstu líkönin kynnt stuttlega. Í þriðja kafla er farið yfir nokkur mikilvæg hugtök sem snúa að réttindabaráttu fatlaðs fólks, svo sem eðlilegt líf, valdefling og sjálfsákvörðunarréttur. Einnig verður fjalla um sjálfsmynd, samskipti og samfélagsþátttöku fatlaðs fólks. Fjórði kafli fjallar um tjáskipti og óhefðbundnar tjáskiptaleiðir þar sem nokkrar helstu aðferðirnar eru kynntar í stuttu máli. Að lokum eru helstu atriði verkefnisins dregin saman í umræðu og lokaorð.

1 Skólinn og lýðræði

Í þessum kafla verður fjallað um skóla án aðgreiningar og nemendur með sérþarfir í ljósi laga, reglugerða og alþjóðlegra sáttmála er varða fatlaða einstaklinga og menntun þeirra. Einnig verður fjallað um lýðræði, lýðræðismenntun og mikilvægi virkrar þátttöku.

1.1 Skóli án aðgreiningar

Árið 1974 var fyrst kveðið á um að skólarnir ættu að taka við nemendum með sérþarfir, í kjölfarið varð mikil aukning á sérkennslu og bæði sálfræði- og læknisfræðilegar greiningar jukust til muna (Jón Torfi Jónasson, 2008). Þessa aukningu má tengja beint við læknisfræðilega sýn á menntun þar sem áherslan er lögð á það sem er öðruvísi við nemandann og erfiðleika hans í námi. Samkvæmt læknisfræðilega skilningnum á hugtakinu er fötlun andstæða þess sem er heilbriggt og byggir nálgunin á greiningum á skerðingu og afbrigði. Fötlunin er talin vera óeðlileg og einstaklingarnir fórnarlömb sem þarfnast umönnunar, meðferðar eða lækningar (Rannveig Traustadóttir, 2006). Þar sem það þótti kostnaðarsamt að veita hverju og einu barni kennslu við hæfi með tilliti til sérþarfa var gripið til þess ráðs að flokka börnin eftir klíniskum aðferðum. Þegar börnin höfðu gengist undir svokallaða greiningu var leitast við að finna leiðir eða meðferðir sem drógu úr eða komu í veg fyrir að einstaklingarnir væru öðruvísi en hinir (Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2001).

Ekki er langt síðan farið var að leggja áherslu á að menntun fatlaðs fólks væri sambærileg menntun ófatlaðra. Í upphafi var litið svo á að ekki væri þörf á að því að fatlað fólk lærði það sama og ófatlað fólk. Í lögum frá árinu 1907 var fyrst minnst á það að hvert mannsbarn ætti kost á að því að hljóta almenna menntun, þó með undantekningu ef börn voru talin óhæf vegna gáfnaskorts eða vanheilsu (Lög um fræðslu barna, nr. 59/1907). Með breyttum viðhorfum í þjóðfélaginu var farið að líta á þennan hóp fólks sem persónur með langanir og þrár og í kjölfarið var menntun fatlaðs fólks viðurkennd. Eins og fram hefur komið var fyrst kveðið á um að nemendur með sérþarfir ættu kost á almennri skólagöngu árið 1974 (Lög um grunnskóla, nr. 63/1974) og þar með hófst þróun þess grunnskólanáms sem við þekkjum í dag sem byggir á 10 ára skólaskyldu með áherslu á jöfn tækifæri í námi (Jón Torfi Jónasson, 2008). Árið 1995 var kveðið á um að þessum nemendum yrði veitt sérhæft námsumhverfi í lengri eða skemmri tíma (Lög um grunnskóla, nr. 66/1995). Ári seinna tóku sveitarfélögin við rekstri leik- og grunnskólanna en við þær breytingar fengu skólarnir aukið svigrúm til að þróa

sína hugmynda- og kennslufræði og þar með fór að draga úr þeirri einsleitni sem áður hafði einkennt íslenska skóla (Jón Torfi Jónasson, 2008; Rúnar Sigþórsson og Rósa Eggertsdóttir, 2008).

Í kringum aldamótin 2000 fór sérskólum að fækka og sérdeildir hófu að myndast innan grunnskólanna. Undanfarin ár hefur hugtakið *skóli fyrir alla* verið mikið í umræðunni. Með hugmyndafræðinni er átt við að öll börn geti sótt sinn heimaskóla og lært á sínum forsendum. Til að þetta fyrirkomulag gangi upp er mikilvægt að sveigjanleiki sé í menntakerfinu svo hægt sé að mæta nýjungum og breyttum kröfum (Hermína Gunnþórsdóttir, 2010). Hugmyndin um skóla án aðgreiningar var lögfest með nýjum grunnskólalögum árið 2008 og er nú opinber menntastefna Íslands (Lög um grunnskóla, nr. 91/2008).

Skóli án aðgreiningar er yfirlýst menntastefna Evrópusambandsins, ásamt fjölda annarra ríkja og alþjóðastofnana. Stefnan er byggð á ýmsum alþjóðasamningum svo sem þúsaldarmarkmiðum Sameinuðu þjóðanna, stefnuskjölum UNESCO um menntun, Salamanca-yfirlýsingunni og rammaáætlun um aðgerðir vegna nemenda með sérþarfir. Hugmyndafræðin á bak við skóla án aðgreiningar byggist á svokallaðri ferlishugsun sem einkennist af ákveðnum gildum sem ná til allra nemenda. Markmiðið er að sigrast á þeim hindrunum sem verða á vegi einstaklinga í námi sem fela í sér slakt námsgengi, aðgreiningu af einhverju tagi og útilokun. Stefnan hefur það að leiðarljósi að vanda menntun allra einstaklinga og að lýðræði og félagslegt réttlæti sé ríkjandi í skólunum (Hermína Gunnþórsdóttir, 2010).

Með tímanum hefur starfsfólk menntakerfisins gert sér grein fyrir og sæst á að ekki er hægt að beita sömu kennsluáferðum á öll börn. Vaxandi skilningur á frávikum og öðrum röskunum hefur leitt til þess að dregið hefur úr fordómum í garð þeirra. Aukinn skilningur innan skólakerfisins hefur opnað möguleika þessara nemenda til áframhaldandi náms og um leið sömu möguleika og aðrir í samfélaginu. Til að mynda er Ísland aðildarland að Evrópumíðstöð fyrir þróun sérkennslu sem vinnur að því að þróa ákvæði fyrir nemendur með sérþarfir. Þar er lögð áhersla á að með námi án aðgreiningar hljóti nemendur með sérþarfir jöfn tækifæri og aðrir hvað varðar menntun og starfsþjálfun (European Agency for Development in Special Needs Education, 2009).

1.2 Alþjóðlegar samþykktir

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks hefur það að markmiði að tryggja mannréttindi og frelsi fólks sem býr við einhverskonar skerðingu. Aðildaríkjum samningsins ber meðal annars að stuðla að sjálfstæði fatlaðra einstaklinga og tryggir þátttöku þeirra í samfélaginu. Samningnum er einnig ætlað að koma í veg fyrir mismun af einhverju tagi, ásamt því að tryggja gott aðgengi og jöfn tækifæri. Fatlað fólk á rétt að hljóta menntun á öllum skólastigum, án aðgreiningar, en menntun fatlaðs fólks ýtir meðal annars undir mannréttindi, mannfrelsi og mannlegan fjölbreytileika í samfélaginu. Menntun stuðlar einnig að því að einstaklingurinn þroskar persónuleika sinn, sköpunargáfu og hæfileika og eykur virkni hans í samfélaginu. Skólarnir skulu sjá til þess að námið sé sniðið að þörfum nemandans og að kennsluaðferðir séu miðaðar út frá hæfni hans og færni, nemandinn á einnig rétt á stuðningi í samræmi við aldur og þroska. Markmið menntunar er ekki eingöngu að fatlaðir einstaklingar hljóti hagnýta þekkingu í námi heldur einnig að öðlast þá félagslega færni sem þarf til þess að geta lifað í samfélagi án aðgreiningar. Þar með stuðlar menntun að fullri þátttöku í samfélaginu til jafns við aðra (Velferðaráðuneytið, 2009).

Í Salamanca-yfirlýsingunni (1994) segir að menntun sé frumréttur sérhvers barns. Nám og starf skólanna þarf að taka mið af fjölbreytileika barnanna og mismunandi þörfum þeirra en fjölmörg börn eiga við einhverskonar námsörðugleika að stríða og því þarf að aðlaga kennslu og námsefni að þörfum þeirra. Skólunum ber að vinna gegn mismunun og aðgreiningu með því að bjóða öll börn velkomin. Mikilvægt er að skólarnir sinni nemendum sínum án aðgreiningar og óháð hvers lags námserfiðleikum. Nemendur með sérþarfir eiga því að hafa aðgang að námi í almennum skóla þar sem kennsluaðferðir eru lagaðar að þörfum þeirra.

Sú blöndun sem á sér stað í skóla án aðgreiningar verður til þess að nemendur með sérþarfir ná meiri framförum í námi og standa oft betur félagslega. Hugtakið skóli án aðgreiningar er sprottið af hugmyndafræðinni um að nemendur með sérþarfir eigi rétt á menntun án aðgreiningar, líkt og aðrir nemendur. Í skóla án aðgreiningar taka kennsluhættirnir mið af barninu og markmiðið er að veita öllum nemendum góða kennslu með því að styðjast við kennsluaðferðir sem að öll börn geta notið góðs af. Kennsla með þessum hætti hefur sýnt fram á bættan námsárangur og dregið úr líkum á að nemendur sói hæfileikum sínum, upplifi vonleysi eða jafnvel dragi sig úr námi. Menntun án aðgreiningar er eitt af frumskilyrðum þess að fólk njóti mannglegrar reisnar og mannréttinda en eitt af hlutverkum skólanna er að vinna gegn mismunun og stuðla að þjóðfélagi án aðgreiningar. Skólar án aðgreiningar stuðla þar af

leiðandi að jöfnum tækifærum og fullri þátttöku (Salamanca-yfirlýsingin og rammáætlun, 1994).

1.3 Nemendur með sérþarfir

Mikilvægt er að mennta alla þegna landsins til að styrkja stöðu hvers og eins til almennrar þátttöku í þjóðfélaginu. Lögum samkvæmt eiga allir rétt á að hljóta menntun við hæfi og að komið sé til móts við námsþarfir þeirra óháð líkamlegu eða andlegu atgervi (Lög um grunnskóla, nr. 91/2008). Nemendur eiga rétt á jöfnum tækifærum í námi og virkri þátttöku í skólastarfinu á eigin forsendum og því er mikilvægt að í skólastarfinu ríki lýðræði, manngildi og réttlæti (Reglugerð um nemendur með sérþarfir, nr. 585/2010).

Nemendur með sérþarfir teljast vera þeir nemendur sem, vegna fötlunar, raskana, veikinda eða annarra erfiðleika, eiga erfitt með nám, samkvæmt reglugerð um nemendur með sérþarfir. Í reglugerðinni kemur einnig fram að til þess að mæta þessum nemendum, sem og öðrum nemendum, skulu skólar vera án aðgreiningar og virða náms- og félagslegar þarfir þeirra (Reglugerð um nemendur með sérþarfir, nr. 585/2010).

Samkvæmt Aðalnámskrá grunnskóla (2011) skal nám og kennsla stuðla að bættum árangri nemenda út frá eigin forsendum og taka mið af áhugasviði, getu, hæfileikum, persónugerð og þroska hvers og eins. Námsumhverfið skal vera hvetjandi og húsnæðið taka mið af þörfum nemendanna. Í skólastarfinu eiga nemendur að finna til öryggis og eiga kost á að koma sjónarmiðum sínum á framfæri (Lög um grunnskóla, nr. 91/2008) sem og að þroska hæfileika sína, persónuleika, sköpunargáfu og andlega og líkamlega getu. Taka skal mið af sérþörfum nemenda og veita þeim aðstoð í samræmi við það (Reglugerð um nemendur með sérþarfir, nr. 585/2010). Nemendur með sérþarfir eiga rétt á stuðningi í námi sínu og mikilvægt er að notast við viðeigandi tjáskiptamáta, tækjabúnað og kennslu þegar unnið er með þessum einstaklingum. Einnig er hægt að sækja um skólavist í sérskóla fyrir þá sem þess þurfa (Lög um grunnskóla, nr. 91/2008; Reglugerð um nemendur með sérþarfir, nr. 58/2010).

1.4 Lýðræði

Ísland er lýðræðisríki og í lýðræðisríki á þjóðin að búa við mannréttindi. Lýðræði byggist á meðvitund, samábyrgð og virkni borgara sem taka þátt í að móta og hafa áhrif á samfélag sitt. Okkur ber að virða manngildi og mannréttindi hvers og eins, ásamt hæfileikum og þroskamöguleikum einstaklingsins. Eitt af hlutverkum skólanna er að undirbúa nemendur sína fyrir þátttöku í lýðræðislegu þjóðfélagi. Menntun styrkir einstaklinginn og eflir færni hans í hinu daglegu lífi. Menntun eflir einnig skilning einstaklingsins á ábyrgð sinni, skyldum og réttindum í samfélaginu og segir til um hvaða hlutverki einstaklingurinn gegnir (Aðalnámskrá grunnskóla, 2011). Svipaðar áherslur er einnig að finna í grein Ólafs Páls Jónssonar (2008) um lýðræði, menntun og þátttöku. Þar kemur meðal annars fram að menntun sé undirbúningur fyrir líf og starf í lýðræðisþjóðfélagi en menntun skiptir höfuðmáli í þátttöku einstaklingsins í samfélaginu þar sem góð þekking leiðir af sér markvissari og árangursríkari þátttöku. Menntun er talin vera eitt af þeim grundvallaratriðum sem veitir okkur lífsfyllingu. Í greininni kemur einnig fram að lýðræðisleg þátttaka getur verið menntandi og byggist á því að við séum gerendur í okkar eigin lífi. Markmið lýðræðislegrar þátttöku er að hafa áhrif og með menntun öðlast einstaklingurinn sérþekkingu og viðurkenningu innan samfélagsins. Menntun er því leið að lýðræðislegri þátttöku (Ólafur Páll Jónsson, 2008).

Lýðræðismenntun byggir á gildismati, siðferði og viðhorfum og markmiðið er að allir fái tækifæri til að þroskast á eigin forsendum, þróa hæfileika sína og lifa ábyrgu lífi. Lögð er áhersla á að allir hafi tækifæri á að lifa í frjálsu samfélagi þar sem friður og skilningur er ríkjandi en í lýðræðissamfélagi skiptir miklu máli að fólk sé umburðalynt og víðsýnt. Þar með skal skólastarfið sjá til þess að allir taki þátt í því að stuðla að jafnrétti og réttlæti í samfélaginu þar sem einstaklingum er ekki mismunað vegna aldurs, kyns, búsetu, kynþáttar, fötlunar, trúarbragða eða öðru slíku. Með jafnréttismenntun má nýta þekkingu nýrra fræðigreina í skólastarfinu og nemendur læra um þá þætti sem oftast valda mismunun að einhverju tagi. Sem dæmi má nefna er lögð áhersla á félagslegan skilning á fötlun og að þær hindranir sem fatlað fólk verður fyrir í samfélaginu orsakast bæði af skerðingu einstaklingsins og umhverfinu sjálfu. Mikilvægt er að fólk sé meðvitað um mismunandi félagslega stöðu einstaklinga, ólíkt aðgengi að samfélagslegum gæðum og hvaða áhrif það hefur á möguleika einstaklinganna í samfélaginu. Því þarf að tryggja grundvallarréttindi barna með tilliti til alþjóðasamninga og íslenskrar löggjafar (Aðalnámskrá grunnskóla, 2011).

Heimspekingurinn John Dewey sagði lýðræði byggjast á því að einstaklingurinn sé hluti af samfélaginu þar sem hver og einn leggi eitthvað af mörkum og hafi þar með áhrif. Hann taldi jafnframt að skólastarfið ætti ekki eingöngu að miðast út frá einstaklingnum sem slíkum heldur einstaklingnum sem hluti af samfélaginu. Dewey leit svo á að nám væri hluti af félagslegu ferli og að menntun ætti sér stað í samvist við lýðræði. Þar með á skólinn að stuðla að því að lýðræðislegt einstaklingseðli fái að njóta sín (Ólafur Páll Jónsson, 2010).

1.1.4 Þátttaka

Menntun felst í stöðugum þroska og aukinni þekkingu sem mótast hvern og einn einstakling. Með menntun erum við bæði færandi um að lifa lífinu og eigum meiri möguleika á að lifa betra lífi. Mikilvægt er að allir nemendur taki þátt í þeirri reynslu sem leiðir til þekkingar en þekking byggist á skoðunum sem eru í sífeldri endurskoðun í kjölfar nýrrar reynslu. Dewey var einnig þeirrar skoðunar að enginn munur væri á bóklegri eða verklegri menntun, öll færni sem einstaklingurinn tileinkar sér leiðir til dýpri þekkingar og aukins þroska. Því skulu skólarnir veita öllum nemendum færi á að afla sér þekkingar. Dewey taldi mikilvægt að börn af ólíkum uppruna deildu reynslu sinni í skólastarfinu og lærðu þar með um hagi og aðstæður annars fólks. Lýðræði er opið samfélag þar sem samskipti ólíkra hópa eiga sér stað og sameiginlegri reynslu er miðað, en þetta er hið eiginlega menntunarsamfélag samkvæmt Dewey (Guðmundur Heiðar Frímansson, 2010).

Samantekt

Skóli án aðgreiningar er opinber menntastefna Íslands og var lögfest með nýjum grunnskólalögum árið 2008. Hugmyndafræðin byggist á því að allir geti sótt sinn heimaskóla og lært á sínum forsendum. Markmið stefnunnar er að vanda menntun allra einstaklinga og sigrast á þeim hindrunum sem verða á vegi þeirra í náminu. Skólastarfið þarf að taka mið af fjölbreytileika nemendanna og mismunandi þörfum þeirra en slík kennsla hefur sýnt fram á bættan námsárangur.

Mörg börn eiga við námsörðugleika að stríða vegna fötlunar eða frávíka og þarfnast því sérúrræða í námi. Fatlaðir einstaklingar eiga rétt á að njóta menntunar án aðgreiningar og að nám og kennsla sé aðlöguð að þörfum þeirra. Þeir eiga einnig rétt á stuðningi í námi og að

notast sé við viðeigandi tjáskiptamáta og tækjabúnað við kennsluna. Menntun fatlaðra einstaklinga veitir þeim aukin mannréttindi og frelsi og stuðlar að mannlegum fjölbreytileika í samfélaginu. Menntun styrkir færni einstaklinga og stöðu þeirra í samfélaginu og undirbýr nemendur fyrir þátttöku í lýðræðislegu þjóðfélagi.

2 Ólíkur skilningur á fötlun

Hugtakið fötlun hefur verið skilgreint á mismunandi vegu í gegnum tíðina og hefur fræðimönnum greint á um merkinguna sem liggur að baki hugtaksins (Rannveig Traustadóttir, 2006). Hér verður fjallað um þrjú mismunandi sjónarhorn á hugtakið fötlun.

2.1 Læknisfræðilega líkanið

Læknisfræðilega líkanið réði ríkjum á vesturlöndum nær alla 20.öldina en þessi skilningur á hugtakinu byggir einna helst á læknisfræði og heilsufélagsfræði þar sem litið er á fötlun sem óeðlilegt og óheilbrigt ástand. Fræðimenn sem aðhyllast þennan skilning halda því fram að góð heilsa sé normið og þar af leiðandi teljast allir sjúkdómar og annars konar skerðing vera frávík frá því sem eðlilegt er. Með líkaninu er reynt að greina líkamlega eða andlega skerðingu í þeim tilgangi að veita einhverskonar meðferð eða endurhæfingu. Læknisfræðilegi skilningurinn einblínir á takmarkanir einstaklingsins og skerðingin er uppspretta allra erfiðleika einstaklingsins. Hinn fatlaði er fórnarlamb eigin fötlunar og fötlunin er persónulegur harmleikur fjölskyldunnar þar sem einstaklingurinn er háður öðrum og þarfnast stöðugar umönnunar. Markmiðið er því að lækna og laga hinn fatlaða með ákveðinni meðferð eða þjálfun. Eins og fram hefur komið var í kjölfar læknisfræðilega skilningsins á hugtakinu fötlun farið að bjóða upp á sérúrræði fyrir fatlaða einstaklinga innan skólanna (French og Swain, 2008; Rannveig Traustadóttir, 2003).

2.2 Breska félagslega líkanið

Breska félagslega líkanið á rætur sínar að rekja til 8.áratugar síðustu aldar og er eins konar gagnrýni á læknisfræðilega líkanið. Þar er litið svo á að félagslegar hindranir í samfélaginu orsaki fötlun einstaklingsins og séu oftast en ekki skapaðar af hinum ófötlðu. Þessar hindranir takmarka eða koma jafnvel í veg fyrir þátttöku fatlaðra í samfélaginu og af þessu leiðir að hinn fatlaði verður undirokaður í umhverfi sínu þar sem ekki er gert ráð fyrir margbreytileika samfélagsþegnanna. Miklu máli skiptir að aðgreina líffræðilega þáttinn frá hinum félagslega en samkvæmt líkaninu eru skerðing og fötlun ekki það sama. Fötlun orsakast ekki af skerðingu heldur er fötlun félagslegt fyrirkomulag en allstaðar í samfélagi okkar má finna

hindranir sem auka fötlunina. Breska félagslega líkanið hefur haft mikil áhrif á réttindabaráttu fatlaðra (Rannveig Traustadóttir, 2003).

2.3 Norræni tengslaskilningurinn

Norræni tengslaskilningurinn nær yfir nokkrar sameiginlegar hugmyndir fræðimanna á Norðurlöndunum sem byggjast á tengslum milli fatlaðra og umhverfisins. Í kringum 1960 komu fram ný hugtök, sambærileg hugtakinu fötlun, sem áttu að koma í stað eldri hugtaka með neikvæða merkingu sem notuð voru til að flokka fatlaða einstaklinga eftir skerðingu þeirra. Samkvæmt þessum skilningi áttu fatlaðir einstaklingar ekki eingöngu að laga sig að umhverfinu heldur þyrfti umhverfið einnig að koma til móts við hina fötluðu (Rannveig Traustadóttir, 2003). Þrír meginþættir einkenna norræna tengslaskilninginn: Í fyrsta lagi er umhverfið ekki lagað að margbreytileika fólksins og því er það samfélagið sem orsakar fötlun einstaklingsins. Í öðru lagi er fötlun aðstæðubundin og í þriðja lagi er fötlun afstæð, því er mjög mismunandi hverjir í samfélaginu teljast fatlaðir og hverjir ekki. Að mati sumra er skilningurinn fyrst og fremst pólitískur. Oft vill verða að sá skilningur, að einstaklingur fatlist af umhverfinu, sé einungis að finna í umræðum manna og almennum yfirlýsingum, en þegar það kemur að réttindum og þjónustu hverfur fötlunin og læknisfræðilega líkanið verður ríkjandi (Rannveig Traustadóttir, 2006).

2.4 Fötlunarhugtakið og skólinn

Lengi vel hefur læknisfræðilega sjónarhornið á hugtakið fötlun verið einkennandi meðal almennings, fræðimanna og þjónustukerfa og svo virðist sem að þetta viðhorf sé enn ríkjandi hjá stórum hópi fólks. Ein helsta ástæða þess er talin vera alþjóðlegt flokkunarkerfi (ICIDH) Alþjóða heilbrigðisstofnunarinnar (WHO) sem gengur út á það að greina milli skerðingar, fötlunar og hömlunar. Skerðing er skilgreind sem skert andleg eða líkamleg virkni, fötlun vísar til vanhæfni vegna skerðingar og hömlun er notað yfir erfiðleika sem takmarka einstaklinginn vegna fötlunar eða skerðingar. Þetta flokkunarkerfi þykir einungis byggjast á læknisfræðilega líkaninu þar sem fötlun orsakast af skerðingu og því byggjast allir erfiðleikar einstaklingsins á skerðingu hans. Hins vegar er sá möguleiki, að félagslegir erfiðleikar geti haft áhrif, einnig til staðar en flokkunarkerfið þykir þó ekki taka nægilegt tillit til umhverfis

og samfélagslegra þátta (Rannveig Traustadóttir, 2003). Dæmi um annars konar flokkun er IFC sem er alþjóðlegt flokkunarkerfi um færni, fötlun og heilsu og byggir bæði á læknisfræðilega og félagslega líkaninu. Kerfið er hægt að nota á bæði ófatlað og fatlað fólk og felst í flokkun á heilsufari þar sem ekki er gerður greinarmunur á líkamlegri og andlegri heilsu. Eitt af lykilatriðum IFC er færni og í flokkunarkerfinu kemur hún fram sem líkamsstarfsemi, athafnir og þáttaka. Færnin verður til við samspil heilsufars og aðstæðna, sem skapast bæði af einstaklingnum sjálfum og umhverfinu (Snæfríður Þóra Egilsson og Guðrún Pálsdóttir, 2006). Félaglega sjónarhornið er eins konar gagnrýni á það læknisfræðilega og byggist á því að ákveðnar félagslegar hindranir í samfélaginu skapi fötlun einstaklingsins, eins og áður hefur komið fram. Sé horft á hugtakið fötlun út frá þessu sjónarhorni má glöggjt sjá að margar félagslegar aðstæður skapa mikla erfiðleika fyrir einstaklinga með fötlun og má þar til dæmis nefna menntun (Rannveig Traustadóttir, 2003).

Í upphafi 20. aldar fengu einungis þeir einstaklingar inngöngu í skólana sem höfðu andlega og líkamlega getu til þess að sinna náminu, en þetta samræmist þeim viðhorfum sem voru ríkjandi á þessum tíma um læknisfræðilegan skilning á hugtakinu fötlun. Um miðja 20. öldina gafst fötluðum einstaklingum tækifæri á að sækja nám þegar skólum var gert að mæta þörfum nemenda sinna. Í kringum 1970 fór að bera á félagslega skilningnum á fötlun þegar hugmyndafræðin um blöndun var lögfest sem byggðist á því að öll börn á aldrinum 7-15 ára ættu rétt á námi. Í dag eiga öll börn rétt á að ganga í sinn heimaskóla en á sama tíma hafa margir nemendur ekkert val og eiga að ganga í sinn heimaskóla sem þýðir að skólarnir hafa ekki lengur val um að velja þá bestu úr og verða að taka við öllum börnum óháð atgervi þeirra. Nemendahópurinn verður fjölbreyttari með hverju árinu og sífellt er lögð meiri áhersla á að mennta alla nemendur á árangursríkan hátt sem kallar á aukna aðstoð til nemenda með sérþarfir og meiri fjárveitingu frá hinu opinbera. Skólarnir eru því oft háðir ákveðnum skilyrðum þegar kemur að móttöku fatlaðra nemenda og einstaklingsmiðuðum kennsluáferðum, sem stangast á við Aðalnámsskrá, um að taka á móti öllum börnum óháð atgervi, og grunnskólalög, um skóla án aðgreiningar (Gretar L. Marinósson, 2003; Sigríður Einarsdóttir, 2003)

Í úthlutunarreglum Reykjavíkurborgar á stuðningstímum til leikskólabarna með sérþarfir má glöggjt sjá að skólarnir eru enn lítaðir af læknisfræðilega skilningnum á fötlun. Nemendur með sérþarfir eru flokkaðir eftir ákveðnu kerfi sem byggir á fötlun þeirra og skerðingu. Nemendunum er síðan úthlutaður stuðningstími í samræmi við þann flokk sem þeir tilheyra (Reykjavíkurborg: Leikskólasvið, 2011). Í rannsókn Snæfríðar Þóru Egilsson (2006) á

Þátttöku hreyfihamlaðra barna í grunnskólum kemur einnig fram að skólarnir setji námið sjálft í forgang þegar kemur að stuðningi við nemendur með sérþarfir. Foreldrar þessara barna hins vegar leggja meira upp úr félagslegri þátttöku barna sinna í skólastarfi. En þessi vinnubrögð skólanna eru ekki í anda félagslegra sjónarhorna eins og skóli án aðgreiningar byggist á.

Samantekt

Læknisfræðilega líkanið lítur á fötlun sem óeðlilegt ástand. Gengið er út frá því að góð heilsa sé normið og að öll frávik, svo sem fatlanir og skerðing, þurfi að lækna eða laga. Litið er á skerðingu einstaklingsins sem uppsprettu allra hans erfiðleika. Breska félagslega líkanið gagnrýnir læknisfræðilega líkanið og byggir hugmyndafræði sína á því að fötlun einstaklingsins orsakist af félagslegum hindrunum samfélagsins, sem settar eru af ófötluðum einstaklingum, og takmarki þar með þátttöku hans í samfélaginu. Norræni tengslaskilningurinn felst í því að umhverfið taki ekki tillit til fjölbreytileika fólksins og eigi þar með stóran þátt í fötlun einstaklinga. Fötlun er talin vera aðstæðubundin og misjafnt er hverjir teljast fatlaðir og hverjir ófatlaðir.

Læknisfræðilega sjónarhornið var lengi vel ríkjandi hugmyndafræði um allan heim og virðist enn þann dag í dag lita viðhorf stóran hóp fólks. Sé hins vegar horft á samfélagið út frá sjónarhorni félagslega skilningsins má sjá að margar félagslegar aðstæður gera fötluðum einstaklingum erfitt fyrir. Aðalnámskrá grunnskólanna og grunnskólalögin taka mið af félagslega skilningnum en þó má enn sjá áherslur í kennsluháttum og flokkun í skólastarfi í anda læknisfræðilega líkansins.

3 Sjálfsmynd og samskipti

Hér verður farið yfir nokkur atriði sem skipta sköpum í réttindabaráttu fatlaðs fólks og má þar einna helst nefna hugtökin eðlilegt líf, valdefling og sjálfsákvörðunarréttur. Einnig verður fjallað um mikilvægi samfélagsþáttöku og að geta haft samskipti við annað fólk. Öll þessi atriði eiga það sameiginlegt að stuðla að bættri sjálfsmynd og auknu sjálfstrausti meðal fatlaðra einstaklinga og þar með auka möguleika þeirra á fullri þátttöku í samfélaginu.

3.1 Sjálfsmynd og samfélagsþátttaka

Hér áður fyrr þótti eðlilegt að greina fatlaða einstaklinga frá þeim ófötlugu. Fatlað fólk var flokkað eftir læknisfræðilega skilningnum og þar með líf þeirra og aðstæður sjúkdómsvætt. Með félagslega skilningnum á hugtakinu fötlun varð ákveðin viðhorfsbreyting en með þeirri skilgreiningu er litið á samfélagslegar hindranir sem einn aðal orsakapátt fötlunar. Í dag er lögð áhersla á að koma í veg fyrir þessa aðgreingingu þannig að fatlað fólk og ófatlaðir njóti sömu réttinda og eigi kost á að lifa eðlilegu lífi. Þó má enn sjá leyfar af þessari aðgreingingu sem ríkti hér áður fyrr þar sem talsverður hópur fatlaðra barna og unglunga sækja nám í sérskóla eða sérdeild. Til að stuðla að þessari blöndun þarf að veita fötlugu einstaklingum þjónustu við hæfi og því er afar mikilvægt að skilningur og þekking á aðstæðum og lífi þeirra sé til staðar. Menningarleg staða fólks í samfélaginu hefur áhrif á virðingarsess þess sem oft hefur áhrif á þróun sjálfsmyndar þessara einstaklinga. Í gegnum tíðina hafa fatlaðir einstaklingar hafst við í jaðri samfélagsins og útilokaðir frá miðju þess sem er talið hafa alvarleg áhrif á sjálfsmynd og þátttöku einstaklinganna í samfélaginu (Rannveig Traustadóttir, 2008).

Framkoma, samskipti og viðbrögð annarra móta að stórum hluta sjálfsmynd og sjálfsskilning einstaklinga. Það ferli sem fer fram við einstaklingsmyndun hefur einnig mikil áhrif á sjálfsmynd einstaklingsins en þá öðlast hann ákveðna ábyrgð, skyldur og réttindi í samfélaginu. Við einstaklingsmyndun fer einstaklingurinn að horfa á sig sem persónu og hvaða sérkenni hann hefur, í stað þess að líta á sig sem hluta af þeim samfélagshópi sem hann tileyrir og hefur hingað til skapað ímynd hans. Einstaklingurinn mótast þar með sjálfmynd sína í gegnum samfélagið. Segja má að sjálfsmyndin sé í mótun allt æviskeiðið þó unglingsárin hafi hvað ein mestu áhrifin í mótunarferlinu (Gestur Guðmundsson, 2008; Rannveig Traustadóttir, 2008). Fötlun fylgir oft neikvæður stimpill sem hefur áhrif á mótun

sjálfsmyndar. Rannsóknir hafa sýnt að skilningur almennings á fötlun sé jafnvel niðurlægjandi og ýti þar af leiðandi undir neikvæð viðhorf fatlaðs fólks í eigin garð. Rannsóknir hafa einnig sýnt að flestir fatlaðir einstaklingar skilgreina sjálfa sig út frá öðrum þáttum en fötluninni, það er að segja það lítur á skerðinguna sem hluta af sér en er að öðru leiti eins og annað fólk (Rannveig Traustadóttir, 2008).

Svissneski þroskasálfræðingurinn John Piaget taldi að þróun sjálfsmyndar mótaðist meðal annars af því að aðlagast aukinni vitsmunalegri hæfni og breyttu útliti, að mynda ný félagsleg tengsl og öðlast tilfinningalegt sjálfstæði. Piaget hélt því einnig fram að undirbúningur fyrir verkefni fullorðinsáranna og mótun lífsviðhorfa og hegðunar ættu þátt í því að móta sjálfsmynd einstaklingsins (Aldís Guðmundsdóttir, 2004). Sjálfsmynd fatlaðra barna mótast oft af viðhorfi foreldra þeirra við því að eiga fatlað barn, jákvæð viðhorf foreldranna auka líkurnar á jákvæðari viðhorfum barnsins gagnvart sjálfu sér. Athugasemdir almennings til foreldra fatlaðra barna hafa einnig áhrif á það hvernig þau sjá sjálfa sig. Algengt er að börnin heyri minnst á dugnað eða fórnfýsi foreldranna og fá þar með skilaboð um að þau séu öðruvísi og jafnvel byrði á fjölskyldunni. Einnig er algengt að talað sé niður til fatlaðra barna eða þeim hrósað fyrir eitthvað sem þykir sjálfsagt að börn á þeirra aldri geri. Þetta leiðir að því að börnin upplifa sig aumkunarverð sem hefur neikvæð áhrif á þróun sjálfsmyndar. Viðhorf almennings sem endurspeglar læknisfræðilega skilninginn á fötlun um það hvort hægt sé að laga eða þjálfa fatlaða einstaklinginn verða oftar en ekki til þess að einstaklingnum finnst hann ekki vera nógu góður og hann upplifir sig ófullkominn (Rannveig Traustadóttir, 2008).

3.2 Hugmyndir um eðlilegt líf

Wolfensberger var einn af frumkvöðlum nýrrar hugmyndafræði um rétt fatlaðs fólks til að lifa eðlilegu lífi og taka fullan þátt í samfélaginu (Guðrún V. Stefánsdóttir, 2003). Að mati Wolfensberger var litið niður á einstaklinga með minna metin félagsleg hlutverk í samfélaginu og þeir vanmetnir. Í kjölfarið urðu þessi einstaklingar undir í þjóðfélaginu og fóru í raun að haga sér samkvæmt þessum staðalímyndum sem aðrir höfðu skapað þeim. Wolfensberger fannst nauðsynlegt að finna fötluðu fólki vel metin hlutverk sem gæfi þeim stöðu og tilgang í samfélaginu í þeim tilgangi að koma í veg fyrir einangrun og auka virðingu almennings til fatlaðra einstaklinga. Hann taldi að fatlað fólk ætti að vera virkir þjóðfélagsþegnar og mikilvægt væri að finna lausnir í stað þess að einblína á hindranirnar í

samfélaginu. Því skiptir miklu máli að fatlaðir fái vel metin félagsleg hlutverk til að koma í veg fyrir þess konar stimplun og neikvæð viðhorf (Sigíður Einarsdóttir, 2003; Wolfensberger, 1998).

Nirje var annar upphafsmaður kenninganna um eðlilegt líf og fulla þátttöku. Hann taldi að fatlað fólk ætti að búa við sambærileg lífsskilyrði og ófatlað fólk. Grundvallaratriðin í kenningum Nirje voru að fatlaðir einstaklingar væru sjálfstæðir einstaklingar sem lifa hinu eðlilega daglega lífi með því að taka þátt í öllu því sem lífið hefur upp á að bjóða þrátt fyrir einhvers konar skerðingu. Samkvæmt Nirje er eðlilegt líf það þegar við búum á einum stað, vinnum á öðrum og sækjum afþreyingu eitthvert allt annað. Einnig ættu fatlaðir einstaklingar að fá sína frídaga líkt og aðrir og eiga kost á eðlilegum samskiptum við ófatlað fólk. Nirje taldi mikilvægt að borin sé virðing fyrir einstaklingnum ásamt því að þarfir hans og langanir séu virtar. Því ætti að stuðla að sjálfsbjargarviðleitni hjá fötluðu fólk í þeim tilgangi að gera þau að sjálfstæðum einstaklingum í samfélaginu (Margrét Margeirsdóttir, 2001).

Samkvæmt samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks eiga fatlaðir einstaklingar rétt á að lifa sjálfstæðu lífi án aðgreiningar. Fatlaðir einstaklingar eiga rétt á fullri þátttöku í samfélaginu og að hafa val líkt og aðrir um búsetu, menntun, atvinnu og svo framvegis. Þeir eiga að hafa aðgang að þeirri þjónustu sem þeir þurfa til að njóta réttinda sinna, en þess konar þjónusta er nauðsynleg í þeim tilgangi að koma í veg fyrir aðgreiningu og eingangrun. Aðildaríki samningsins viðurkenna menntun fatlaðra einstaklinga og ber að sjá til þess að þeir hafi kost á að sækja nám á öllum skólastigum. Mæta skal þörfum þessara einstaklinga í skólstarfinu og veita þeim stuðning og aðstoð við hæfi. Mikilvægt er að stuðla að því að fatlaðir einstaklingar hljóti hagnýta og félagslega færni í þeim tilgangi að taka fullan þátt bæði í skólstarfinu og í samfélaginu til jafns við aðra (Velferðaráðuneytið, 2009).

3.3 Valdefling og sjálfsákvöðunarréttur

Innan félagsvísinda er hugtakið valdefling skilgreint þannig að fólk öðlist meiri stjórn á eigin lífi með lífsgæði og mannréttindi í fyrirrúmi. Valdefling vísar til valds yfir innri styrk og sjálfstrausts til að bregðast við aðstæðum og framkvæma, bæði sem hópur og einstaklingur. Önnur skilgreining á hugtakinu byggist á því að valdið sé fært frá þjónustuveitandanum til þjónustuþegans meðal annars við notendastýrða þjónustu og þar með viðurkenna að hinn

fatlaði sé sérfræðingur í eigin þörfum. Hann öðlast því vald til þess að taka ákvarðanir um eigið líf og skilgreina eigin tilfinningar (Hanna Björg Sigurjónsdóttir, 2006).

Sjálfsákvörðunarréttur gerir okkur kleift að velja og taka okkar eigin ákvarðanir og þar með stjórna eigin lífi eins og við teljum að það eigi að vera. Sjálfsákvörðunarréttur felst í því að einstaklingurinn sé sjálfstæður með því að taka stjórnina í eigin lífi (Goodley, 2000). Hugtakið byggist meðal annars á því að fatlaðir einstaklingar séu meðvitaðir um rétt sinn og berjist þar af leiðandi fyrir hagsmunum sínum með því að sigrast á þeim hindrunum sem á vegi þeirra verða sökum skerðingar, þar með taka þeir ábyrgð á eigin lífi (Guðrún V. Stefánsdóttir 2008).

Félagsleg staða getur haft áhrif á það hvernig fólk kemur fram en samfélagsgerðin og persónuleg samskipti fatlaðra einstaklinga við almenning kemur gjarnan í veg fyrir að valdeflingu og sjálfsákvörðunarrétt. Því skiptir miklu máli að fólk hafi góða sjálfsmynd. Ef einstaklingar vita hvers virði þeir eru þá getur valdefling átt sér stað í gegnum félagsleg samskipti sem ýta síðan undir sjálfsákvörðunarrétt (Hanna Björg Sigurjónsdóttir, 2006).

3.4 Samskipti

Vernda skal hagsmuni fatlaðs fólks með því að gæta þess að skoðanir þeirra, óskir og vilji sé virtur. Tryggja þarf að þessir einstaklingar geti nýtt sér tjáningar- og skoðunarfrelsi með hjálp samskiptamiðla í þeim tilgangi að leita að, taka við og miðla upplýsingum eða hugmyndum. Þar með ber að sjá til þess að upplýsingar sem ætlaðar eru almenningi séu á aðgengilegu formi og með aðgengilegri tækni sem hæfir einstaklingum með mismunandi fötlun. Því er mjög mikilvægt að viðurkenna og stuðla að notkun blindraleturs, táknmáls og óhefðbundinna samskiptaleiða. Fatlaðir einstaklingar eiga rétt á því að fá kennslu á því tjáningaformi sem hentar best. Starfsfólks skólanna þarf því að vera vel upplýst um mismunandi fatlanir, óhefðbundnar samskiptaleiðir og kennslutækni og kennsluefni sem hentar fötluðum einstaklingum (Velferðaráðuneytið, 2009).

Samskipti eru einn af lykilþáttum þess sem talin eru koma í veg fyrir einangrun. Bilið milli fatlaðra og ófatlaðra einstaklinga vex með aldrinum og á unglingsárunum reynir einna mest á það hvort fatlaðir tilheyri hópi ófatlaðra eður ei. Það er því í hlutverki skólanna að sjá til þess að efla félagsleg samskipti og hæfni þessara einstaklinga til að koma í veg fyrir slíka einangrun (Gretar L. Marinósson og Ingibjörg H. Harðardóttir, 2007). Margskonar ástæður

geta verið fyrir því að lítil sem engin samskipti eigi sér stað milli fatlaðra og ófatlaðra og má þar einna helst nefna tjáskiptaörðugleika og vanþekkingu almennings á umgengni við fatlað fólk. Góð félagsleg færni og félagsleg þátttaka virðist hins vegar hafa jákvæð áhrif á samskiptin. Oft þurfa fatlaðir einstaklingar þjálfun í félagshæfni. Stýrð samskipti hafa stundum leitt til tengslamyndunar milli fatlaðra og ófatlaðra einstaklinga en með þeim hætti má efla félagsfærni fatlaðra einstaklinga. Rannsóknir sýna að einstaklingar dragast saman eftir áhugamálum og félagslegri stöðu, það er að segja einhverju sem þeir eiga sameiginlegt. Einstaklingarnir innan hópsins veita stuðning og hafa áhrif á hvern annan en þess konar samskipti og vinátta hefur áhrif á andlegan og félagslegan þroska þeirra (Kristín Björnsdóttir, 2003; Sigríður Einarsdóttir, 2003).

Skortur á samskiptum getur sett mark sitt á líf fatlaðs fólks. Takmarkað sjálfstæði, léleg sjálfsmynd og tjáskiptaerfiðleikar eru þættir sem einna helst koma í veg fyrir samskipti og tengslamyndun fatlaðra einstaklinga við annað fólk. Í kjölfarið eiga þessir einstaklingar erfitt með að eignast vini og líkurnar á að þeir einangri sig aukast. Með samskiptum öðlumst við meiri reynslu og því er reynsluheimur margra fatlaðra einstaklinga oft minni. Valdeflandi samskipti ýta undir jákvæða sjálfsmynd einstaklinga, sem og sjálfstraust, sjálfsvirðingu og félagslega stöðu, sem hefur áhrif á vald fólks yfir aðstæðum sínum og lífi. Því er mjög mikilvægt að efla sjálfsmynd fatlaðra einstaklinga og styrkja félagsfærni þeirra í þeim tilgangi að auka samskiptin við annað fólk (Gretar L. Marinósson og Auður B. Kristinsdóttir, 2007; Hanna Björg Sigurjónsdóttir, 2006).

Samantekt

Með félagslega skilningnum er lögð áhersla á að fatlað fólk njóti sömu réttinda og tækifæra til að lifa eðlilegu lífi og ófatlað fólk. Flokkun fatlaðra einstaklinga í minnihlutahópa samfélagsins hefur haft mikil áhrif á þátttöku þeirra í þjóðfélaginu sem og virðingarsess og sjálfsmynd. Fötluninni fylgir oftast en ekki neikvæður stimpill almennings og jafnvel niðurlægjandi viðhorf sem hefur neikvæð áhrif á sjálfsmynd þessar einstaklinga. Wolfensberger taldið mikilvægt að fatlað fólk hefði hlutverk og tilgang í samfélaginu til að stuðla að þátttöku og koma í veg fyrir neikvæð viðhorf í þeirra garð. Nirje sagði að mikilvægt væri að bera virðingu fyrir þörfum og löngunum fatlaðra einstaklinga og stuðla að þátttöku

þeirra í daglegu lífi í þeim tilgangi að gera þá að sjálfstæðum einstaklingum. Fatlað fólk á rétt á að lifa sjálfstæðu lífi og taka fullan þátt í samfélaginu.

Valdefling og sjálfsákvörðunarréttur eru mikilvæg hugtök í réttindabaráttu fatlaðs fólks. Valdefling er þegar einstaklingur nær aukinni stjórn á eigin lífi sem eykur lífsgæði og mannréttindi hans, og sjálfsákvörðunarréttur gerir okkur kleift að velja og taka eigin ákvarðanir og þar með stjórna eigin lífi. Tjáskiptaörðugleikar eru eitt af því sem getur komið í veg fyrir samskipti fatlaðra einstaklinga en samskipti eru einn af lykilþáttum sem talin eru koma í veg fyrir félagslega einangrun. Skortur á samskiptum kemur einnig í veg fyrir tengslamyndun við annað fólk. Oft þurfa fatlaðir einstaklingar þjálfun í félagsfærni til að samskipti geti átt sér stað eða jafnvel notast við stýrð samskipti. Samskipti stuðla að jákvæðari sjálfsmynd, sjálfstrausti og sjálfsvirðingu fólks og því er mjög mikilvægt að efla félagsfærni fatlaðra einstaklinga.

4 Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir

Í þessum hluta verður fjallað um tjáskipti og óhefðbundnar tjáskiptaleiðir. Farið verður yfir nokkrar af helstu aðferðunum innan óhefðbundinna tjáskipta.

4.1 Mikilvægi óhefðbundinna tjáskiptaleiða

Tjáskipti eiga sér stað þegar tveir eða fleiri einstaklingar senda boð sín á milli sem eru móttækin og skilin. Tjáskiptin geta farið fram með ýmsum öðrum hætti en töluðu máli, svo sem líkamstjáningu, bendingu og svipbrigðum. Mikilvægt er að þekkja þessar ólíku leiðir tjáskipta í þeim tilgangi að geta haft samskipti við ólíka hópa fólks. Stór hluti fatlaðra einstaklinga er ekki fær um að tjá sig með töluðu máli og notast þar af leiðandi við óhefðbundnar tjáskiptaleiðir. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir eru þær aðferðir sem notaðar eru til tjáskipta, aðrar en talmálið. Þeir einstaklingar sem ekki geta notast við talmálið af einhverjum ástæðum geta nýtt sér óhefðbundin tjáskipti til að hafa samskipti við fólk. Óhefðbundar tjáskiptaleiðir geta bæði komið í stað talmáls eða eru notaðar sem stuðningur við málið sem einstaklingurinn hefur náð tökum á. Misjafnt er hvort þessar aðferðir eru notaðar til langtíma eða einungis tímabundið. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir má einnig nota með eða án hjálpartækja, allt eftir því hvað hentar hverjum og einum. Flestir nýta sér þó samblöndu af hvoru tveggja (Downing, 2005).

Með tímanum hefur skilningur á mikilvægi óhefðbundinna tjáskiptaleiða aukist. Stór hluti fatlaðra einstaklinga eiga erfitt með að vinna úr töluðu máli og eru með slakan málskilning. Algengt er að börnum gangi illa að greina milli líkra orða og þeim skortir skilning á merkingu þeirra. Með því að festa orðin í mynd eða hlut og tala skýrar má auðvelda þeim skilninginn á töluðu máli. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir gera orðin sýnilegri og þar af leiðandi opna þann möguleika fyrir fatlaða einstaklinga að hafa tjáskipti. Margir halda að með því að nota óhefðbundnar tjáskiptaleiðir seinki þeir eða komi í veg fyrir að einstaklingurinn nái tökum á talmáli. Rannsóknir hafa hins vegar sýnt annað þar sem þessar aðferðir við tjáskipti auka orðaforða, ýta undir setningamyndun og stuðla þar með að þróun og þroska talmáls. Einnig hafa óhefðbundnar tjáskiptaleiðir eflt félagslega færni einstaklingsins og komið í veg fyrir einangrun (Björk Alfreðsdóttir og Sigrún Grendal, 2005; Mayer-Johnson, e.d.).

Óhefðbundnum tjáskiptaleiðum er oft skipt í tvo flokka, hreyfitákn og benditákn. Hreyfitáknin fara fram án stuðnings og byggjast á einhverskonar látbragði. Tákn með tali og táknmál heyrnalausra eru dæmi um hreyfitákn. Benditákn krefjast aðstoðar við tjáningu og skiptast í myndræn tákn og hlutbundin tákn. Ljósmyndir, PCS táknmyndir, Pictogram táknmyndir, Bliss táknmál og bókstafir eru dæmi um myndræn tákn. Hlutbundin tákn byggjast aftur á mót á því að hlutir eru notaðir við tjáskipti. Algengt er að þeir einstaklingar sem notast við óhefðbundnar tjáskiptaleiðir nýti sér bæði benditákn og hreyfitákn (Downing, 2005; Jóna G. Ingólfssdóttir, 2000).

Mikilvægt er að einstaklingar með skerðingu nái færni í óhefðbundnum tjáskiptum til að geta haft áhrif á eigið líf og umhverfi. Tjáskipti skipta einnig miklu máli þegar kemur að réttindagæslu, deila tilfinningum og skoðunum og eignast vini. Lærdómur byggist að stórum hluta til á tjáskiptum en megnið af því sem við lærum í gegnum ævina fer fram í samskiptum við aðra. Tjáskiptin opna þar með möguleika á frekara námi (Downing, 2005).

4.2 Tákn með tali

Ómeðvitaðar hreyfingar og svipbrigði eru ekki óalgengar í samskiptum fólks en einmitt þetta látbrigði er það sem tákn með tali byggist á. Þeir einstaklingar sem notfæra sér tákn með tali eru þó meðvitaðri um þessar hreyfingar og svipbrigði og nota táknin á markvissan hátt en aðferðin er oftast löguð á þörfum og þroska hvers notanda (Björk Alfreðsdóttir og Sigrún Grendal, 2005).

Tákn með tali, eða TMT, er tjáskiptaaðferð fyrir heyrandi fólk sem á við einhverskonar tal- eða málörðugleika að stríða og nær þar af leiðandi ekki að tileinka sér málskilning eða talmál. Aðferðin hentar þó ekki heyrnalausum eða mikið heyrnaskertu fólk þar sem táknin eru notuð samhliða talmáli. Táknin skal aldrei nota ein og sér þar sem markmið aðferðarinnar er að efla færni einstaklingsins í talmáli. Aðferðin er oftast en ekki hugsuð sem tímabundin tjáningarleið þar til einstaklingurinn nær tókum á talmálinu. Til að aðferðin skili árangri er mikilvægt að samvinna og samhæfing ríki í nánasta umhverfi einstaklingsins og að TMT sé notað á markvissan hátt. Þessi aðferð er bæði auðveld og einföld í notkun og leiðir að markvissari boðskiptum. Myndrænu táknin eru auðskilin og flestum reynsit auðveldara að tala með höndunum en nota talmál (Björk Alfreðsdóttir og Sigrún Grendal, 2005; Eyrún Ísfold Gísladóttir, 2002).

TMT byggist á táknum, tali, látbragði og svipbrigðum og mikilvægt er að halda augnsambandi. Táknin skiptast annars vegar í náttúruleg tákni, sem byggjast á leikrænni tjáningu og fela í sér látbragð og svibrigði, og hins vegar samræmd tákni, sem oftast eru fengin að láni úr táknmáli heyrnalausra og aðlöguð aðferðinni. Táknin geta einnig verið myndræn eða lýsandi og notkun þeirra með talmáli gerir orðin sýnilegri en margir einstaklingar eiga auðveldara með að tileinka sér málið á sjónrænan hátt. Ekki skal tákna hvert einasta orð heldur einungis áhersluorð hverrar setningar en þá eru öll atkvæði orðsins gerð sýnileg. Í framhaldinu getur einstaklingurinn myndað máhljóð og búið til setningar. Með þessari leið má örva málskilning og málvitund einstaklingsins og auka þar með sjálfstæði hans og lífsgæði (Björk Alfreðsdóttir og Sigrún Grendal, 2005; Eyrún Ísfold Gísladóttir, 2002).

4.3 Hlutir

Hlutbundin tákni er mjög auðskilin og auðlærð aðferð sem notuð er til tjáskipta. Hlutirnir eru þá látnir tákna ýmist staði, persónur, athafnir eða hlutina sjálfa. Hægt er að útfæra þessa aðferð á mismunandi vegu, til dæmis getur skeið táknað skeiðina sjálfa, matartíma eða að viðkomandi sé svangur. Því er aðferðin löguð að þörfum, getu og þroska hvers notanda (Mirenda, 2005).

Kostir hlutbundinna tákna er hversu auðveld og einföld aðferðin er í notkun. Hún hentar sjónskertum og blindum einstaklingum mjög vel en þeir notfæra sér þó aðferðina á annan hátt en aðrir notendur. Þessir einstaklingar læra að þekkja hlutina í gegnum skynjun, til dæmis með því að snerta hlutina eða hlusta eftir hljóði frá þeim, en ekki með sjón eins og aðrir. Hreyfihömluðu fólki reynist hins vegar oft erfitt að notast við þessa aðferð sökum skerðingar sinnar. Einnig getur verið erfitt að hlutgera tilfinningar sem kemur í veg fyrir að einstaklingarnir geti tjáð líðan sína og fleira. Annar ókostur þessa tjáskiptaforms er að hlutirnir geta verið fyrirferðamiklir og því erfitt að ferðast með þá, þar með er tjáskiptaaðferðin ef til vill ónothæf annarstaðar en í nánasta umhverfi einstaklingsins (Mirenda, 2005).

4.4 PCS

Picture Communication Symbols, eða PCS, er myndakerfi sem er notuð til tjáskipta og er bæði einfalt og auðvelt í notkun. Myndirnar eru ýmist í lit eða svarthvítar á hvítum eða lituðum bakgrunn og er merking myndanna skráð með bókstöfum fyrir neðan hverja mynd. Þessi tjáskiptaleið hentar mjög fjölbreyttum hópi einstaklinga með skerðingu, svo sem hreyfihömluðu fólki, fólki með þroskahömlun, einhverfum einstaklingum og einstaklingum með seinnitíma heilaskaða. PCS getur bæði verið notuð sem tímabundin og varanleg tjáskiptaleið en margir nýta sér hana sem stuðning við fyrra tjáskiptaform. Aðferðin er einstaklingsbundin en hægt er að útfæra hana á marga vegu og fer hún eftir þörfum, getu og aðstæðum hvers og eins. PCS hentar einstaklingum með takmarkaða getu á talmáli, orðaforða og setningamyndun. Notandinn verður þó að vera sjáandi þar sem um er að ræða aðferð sem byggist á táknmyndum. Einnig er mikilvægt að einstaklingurinn nái skilningi á því hvernig aðferðin virkar, hafi þokkalegt minni og sé fær um að taka við skilaboðum. Síðast en ekki síst verður einstaklingurinn að búa yfir einhverri samskiptahæfni til að hægt sé að nýta PCS sem tjáskiptaleið (Mayer-Johnson, e.d.).

4.5 Bliss

Bliss var upphaflega þróað sem alþjóðlegt táknmál en var síðar notað til að kenna líkamlega fötluðum börnum sem ekki náðu að tileinka sér talmál. Blisstáknmálið er ein elsta aðferðin í óhefðbundnum tjáskiptum og byggist á myndrænum og hugmyndafræðilegum táknum. Um 120 grunntákn eru í Blisstáknmálinu en alls eru táknið yfir 4000 talsins, þar sem hvert orð er byggt á einu eða fleiri táknum. Táknunum má síðan raða á mismunandi hátt til að mynda ný tákn. Bliss er hægt að nota í staðin fyrir talmál, sem stuðningur við tal eða með öðrum óhefðbundnum tjáskiptaleiðum og hentar því fjölbreyttum hópi fatlaðra einstaklinga, bæði börnum og fullorðnum (Blissymbolics Communication International, e.d.; Sigrún Grendal, 2010).

Uppbygging tákna felst í ákveðinni hugmyndafræði en merking tákna er einnig skrifuð með bókstöfum fyrir ofan hvert tákn. Til eru staðlaðar Bliss töflur með um 500 táknum sem raðað er eftir ákveðnu kerfi. Táknin eru með mismunandi lit sem segja til um merkingu þeirra og staðsetningu í töflunni. Einnig er hægt að útfæra sérstakar Bliss töflur sem henta við ákveðnar aðstæður og eru þær aðlagðar að þörfum hvers einstaklings. Bliss hefur þann kost

að táknmálið inniheldur ýmis málfræðileg tákn sem gerir notendum kleift að mynda góðar og skiljanlega setningar. Helstu ókostir Bliss aðferðarinnar eru að oft geta tjáskiptin tekið langan tíma og því krefst þessi aðferð mikillar þolinmæði við notkun. Aðferðin krefst þess einnig að táknin séu alltaf til staðar við notkun og því þarf Bliss taflan að fylgja notendanum hvert sem hann fer. Táknmálið er í stöðugri þróun en í dag eru yfir 30 lönd víða um heim sem nota Bliss (Sigrún Grendal, 2010).

Samantekt

Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir kallast þær aðferðir sem einstaklingar, sem af einhverjum ástæðum geta ekki notast við talmál, nota til að hafa samskipti og tjá sig. Þessar aðferðir eru geta bæði komið í stað talmáls eða eru notaðar samhliða töluðu máli, með og án hjálpartækja og í mislangan tíma. Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir skiptast í hreyfitákn og benditákn. Hreyfitáknin byggjast á látbragði og eru án stuðnings hjálpartækja en benditákn styðjast við hjálpartæki og skiptast í myndæn tákn og hlutbundin tákn. Mikilvægt er að þeir einstaklingar sem tjá sig ekki með talmáli nái tökum á óhefðbundnum tjáskiptaleiðum í þeim tilgangi að geta tjáð sig og haft samskipti við annað fólk.

Tákn með tali er aðferð fyrir heyrandi fólk sem byggist á markvissum táknum sem notuð eru samhliða töluðu máli. Táknin skiptast í náttúruleg tákn sem fela í sér leikræna tjáningu, látbragði og svipbrigðum og samræmd tákn sem fengin eru að láni úr táknmáli heyrnalausra. Einungis lykilorð hvernar setningu er táknað. Hlutbundin tákn er einföld og auðlært aðferð sem felst í því að hlutir eru notaðir til að tákna ákveðna athöfn, stað, persónu og svo framvegis. Aðferðin hentar til dæmis sjónskertu og blindum einstaklingum sem læra að þekkja hlutinn með snertingu og út frá hljóðum. PCS er myndakerfi með ýmist svarthvítum eða lituðum myndum og er merking myndanna skráð fyrir neðan hverja mynd. Þessi aðferð hentar fjölbreyttum hópi fólks með óskerta sjón og er hægt að útfæra hana á ýmsa vegu. Bliss byggist á myndrænum táknum sem raðað er saman á mismunandi vegu til að mynda setningar. Merking tákna er skráð fyrir ofan táknin og eru þau í ákveðnum til, allt eftir því um hvaða orðflokk er að ræða. Táknunum er síðan raðað saman í töflu eftir lit sem auðveldar notendum notkun þeirra. Aðferðirnar eru valdar eftir því hvað hentar hverjum og einum og þær lagaðar að hverjum notenda fyrir sig.

Umraeða og lokaorð

Samskipti kallast það þegar einstaklingur sendir boð til annars einstaklings sem móttækur þau og skilur. Samskiptin fara oftast fram með talmáli en þó eru til ýmsar aðrar leiðir til að tjá sig. Þessar leiðir kallast óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og byggjast á líkamstjáningu, bendingum og svipbrigðum. Þeir sem af einhverjum ástæðum geta ekki tjáð sig með talmáli notast við óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og því er afar mikilvægt að þekkja þessar ólíku tjáskiptaleiðir í þeim tilgangi að geta haft samskipti við ólíka hópa fólks. Aðferðirnar geta bæði komið í stað talmáls eða eru notaðar sem stuðningur við talmálið í lengri eða skemmri tíma. Fólk á öllum aldri getur nýtt sér óhefðbundnar tjáskiptaleiðir og er aðferðin valin í samræmi við getu og hæfni hvers einstaklings. Við nýtum okkur öll samskipti í okkar daglega lífi og að mínu mati yrði líf án samskipta við annað fólk heldur einmannalegt. Flest höfum við einnig ríka þörf fyrir að tjá okkur að einhverju leiti. Að vera ekki fær um að tjá skoðanir sínar og langanir eða tilfinningar sínar hlýtur að vera bæði heftandi og erfitt. Því tel ég afar mikilvægt að efla notkun óhefðbundinna tjáskiptaleiða í skólakerfinu, og samfélaginu öllu, í þeim tilgangi að allir fái tækifæri á að tjá sig og njóta samskipta við annað fólk.

Skortur á samskiptum getur markað líf fatlaðs fólks, en takmarkað sjálfstæði, léleg sjálfsmynd og tjáskiptaerfiðleikar eru þættir sem geta komið í veg fyrir samskipti. Skortur á samskiptum leiðir einnig til félagslegrar einangrunar og kemur í veg fyrir tengslamyndun við annað fólk. Hanna Björg Sigurjónsdóttir (2006) bendir á í skrifum sínum að valdeflandi samskipti ýti undir jákvæða sjálfsmynd einstaklinga, sem og sjálfstraust, sjálfsvirðingu og félagslega stöðu, sem hefur áhrif á vald fólks yfir aðstæðum sínum og lífi. Því er afar mikilvægt að styrkja sjálfsmynd og félagsfærni fatlaðra einstaklinga en eitt af hlutverkum skólanna er að efla félagsleg samskipti og hæfni þessara einstaklinga. Ég trúir því að með góðri sjálfsmynd og félagsfærni séum við færari um að ná þeim markmiðum sem við setjum okkur. Samskipti og félagslega þátttaka gera okkur að virkari samfélagsþegnum, eflir stöðu okkur í þjóðfélaginu og ýtir jafnvel undir virðingu annarra í okkar garð.

Hér áður fyrr áttu einungis ófatlaðir nemendur kost á því að sækja nám í almenna skóla. Læknisfræðilega líkanið réði lögum og lofum á þessum tíma sem hafði þau áhrif að almenningur leit svo á að fatlaðir einstaklingar væru sjúklingar sem þyrftu á einhverskonar meðferð að halda. Með félagslega skilningnum, þar sem litið var á samfélagslegar hindranir sem aðalorsök fötlunar, gafst fötluðu fólki færi á að mennta sig. Í dag er lögð áhersla á að koma í veg fyrir þessa aðgreiningu þannig að fatlaðir nemendur og ófatlaðir njóti sömu

réttinda og eigi kost á að lifa eðlilegu lífi. Samkvæmt grunnskólalögum (2008) eiga allir rétt á að hljóta menntun við hæfi og að komið sé til móts við námsþarfir þeirra óháð líkamlegu eða andlegu atgervi. Nemendahópurinn verður því fjölbreyttari með hverju árinu og sífellt er lögð meiri áhersla á að mennta alla nemendur á árangursríkan hátt sem kallar á aukna aðstoð til nemenda með sérþarfir og meiri fjárveitingu frá hinu opinbera. Skólarnir eru því oft háðir ákveðnum skilyrðum þegar kemur að því að taka á móti fötluðum nemendum og sinna einstaklingsmiðuðu námi en þetta stangast á við bæði aðalnámsskrá grunnskólanna og grunnskólalög um skóla án aðgreiningar og að skólarnir eigi að taka á móti öllum börnum óháð atgervi. Enn má því sjá leyfar af þessari aðgreiningu sem ríkti hér áður fyrir þar sem talsverður hópur fatlaðra barna og unglinga sækja nám í sérskóla eða sérdeild.

Menntun er undirbúningur fyrir líf og starf í lýðræðisþjóðfélagi. Til þess að einstaklingur geti verið virkur þátttakandi í eigin samfélagi skiptir menntun miklu máli en góð þekkin leiðir af sér markvissari og árangursríkari þátttöku. Menntun er talin vera eitt af þeim grundvallaratriðum sem veitir okkur lífsfyllingu. Lýðræðisleg þátttaka getur einni verið menntandi og byggist á því að við séum gerendur í okkar eigin lífi. Markmið lýðræðislegrar þátttöku er að hafa áhrif og með menntun öðlast einstaklingurinn sérþekkingu og viðurkenningu innan samfélagsins. Menntun er leið að lýðræðislegri þátttöku (Ólafur Páll Jónsson, 2008). Frá unga aldri látum við okkur dreyma um það sem við ætlum að verða þegar við verðum stór. Oftar en ekki breytast hugmyndir okkar um lífsstarfið eftir því sem lengra dregur á skólagöngu okkur og við kynnumst nýjum námsgreinum og starfsvettvöngum. Námið opnar huga okkar fyrir fjölbreytileika atvinnulífsins og gefur til kynna hvers sé ætlast af okkur í samfélaginu. Án menntunar getum við, í flestum tilvikum, ekki orðið það sem við ætlum okkur að verða.

Mikilvægt er að stuðla að því að fatlaðir einstaklingar hljóti menntun við hæfi en menntun á stóran þátt í því að fólk geti tekið virkan þátt í samfélaginu. Til þess að fatlað fólk geti sótt almenna skóla líkt og aðrir skiptir miklu máli að komið sé til móts við þarfir þeirra og getu í skólastarfinu. Kennslan skal fara fram á viðeigandi tjáskiptamáta og námið þarf að vera einstaklingsmiðað. Samskipti stuðla að samfélagslegri þátttöku og tengslamyndun og koma í veg fyrir félagslega einangrun. Mikilvægt er að þeir einstaklingar sem ekki geta notast við talmálið eigi kost á að nýta sér óhefðbundnar tjáskiptaleiðir í skólastarfinu í þeim tilgangi að eiga samskipti við annað fólk og tjá tilfinningar sínar. Samkvæmt reglugerð um nemendur með sérþarfir (2010) eiga allir nemendur rétt á jöfnum tækifærum í námi og virkri þátttöku í

skólastarfinu á eigin forsendum og því er mikilvægt að í skólastarfinu ríki lýðræði, manngildi og réttlæti.

Í vinnu minni að þessari ritgerð lærði ég margt nýtt og las ýmsar fróðlegar heimildir. Í heimsóknnum mínum í grunnskóla Akureyrar var ánægjulegt að sjá hversu fjölbreytt og flott starf er unnið með nemendum með sérþarfir. Hins vegar þótti mér athyglisvert hversu mikil aðgreining á sér stað í skólakerfinu þrátt fyrir að hugmyndafræðin um skóla án aðgreiðingar hafi verið lögfest fyrir fjórum árum síðan. Eins finnst mér leitt að vita til þess að flestir ófatlaðir nemendur þekkja lítið til óhefðbundinna tjáskiptaleiða en mín skoðun er sú að þessar tjáskiptaleiðir ættu að vera partur af skólastarfinu á öllum skólastigum. Það er mín einlæg ósk að réttindabarátta fatlaðra nemenda haldi áfram af fullum krafti og að nemendur með sérþarfir fái að njóta þeirra mannréttinda að mennta sig og verða virkir þátttakendur í lýðræðisþjóðfélagi.

Heimildir

Aðalnámskrá grunnskóla. (2011). Sótt 30.mars 2012 af

<http://www.menntamalaraduneyti.is/utgefing-efni/namskrar/adalnamskra-grunnskola/>

Aldís Guðmundsdóttir. (2004). *Sálfræði: Vöxtur og þroski*. Reykjavík: Mál og menning.

Björk Alfreðsdóttir og Sigrún Grendal. (2005). *Tákn með tali: Orðabók 2* (2.útgáfa).

Reykjavík: Námsgagnastofnun.

Blissymbolics Communication International. (e.d.). *About Blissymbolics*. Sótt 24.júlí 2012 af

http://www.blissymbolics.org/pfw/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=1

Downing, J.E. (2005). *Teaching Communication Skills to Students with Severe Disabilities*.

Baltimore: Paul H. Brookes Publishing.

European Agency for Development in Special Needs Education. (2009). *About Us*.

Sótt 5.febrúar 2012 af <http://european-agency.org/about-us>

Eyrún Ísfold Gísladóttir. (2002, 19.júní). *Tákn með tali*. Sótt 20.júlí 2012 af

<http://tmt.is/forsida.htm>

French, Sally og Swain, John. (2008). *Understanding disability: A guide for health*

professionals. Philadelphia: Churchill Livingstone, Elsevier.

Gestur Guðmundsson. (2008). *Félagsfræði menntunar*. Reykjavík: Skrudda.

Goodley, D. (2000). *Self-advocacy and people with learning difficulties*.

Philadelphia: Open University Press.

Gretar L. Marinósson. (2003). Hvernig verða flokkar sérþarfa til í grunnskóla?

Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri). *Fötlunarfræði: Nýjar íslenskar rannsóknir*

(bls. 195-207). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Gretar L. Marinósson og Auður B. Kristinsdóttir. (2007). Hvað vitum við um menntun

nemenda með þroskahömlun? Í Gretar L. Marinósson (ritstjóri), *Tálmar og tækifæri:*

Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi (bls. 35-46).

Reykjavík: Háskólaútgáfan.

- Gretar L. Marinósson og Ingibjörg H. Harðardóttir. (2007). Síðari almenni grunnskólinn. Í Gretar L. Marinósson (ritstjóri), *Tálmar og tækifæri: Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi* (bls. 74-78). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðmundur Heiðar Frímansson. (2010). Dewey, lýðræði, menntun og skólar. Í Jóhanna Einarsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar), *John Dewey í hugsun og verki: Menntun, reynsla og lýðræði* (bls. 107-122). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðrún V. Stefánsdóttir. (2003). Lífs saga Ragnheiðar Guðmundsdóttur. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri). *Fötlunarfræði: Nýjar íslenskar rannsóknir* (bls. 177). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðrún V. Stefánsdóttir (2008). *Ég hef svo mikið að segja: Lífssögur Íslendinga með þroskahömlun á 20. öld.* Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Hanna Björg Sigurjónsdóttir. (2006). Valdefling: glíma við margrætt hugtak. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri), *Fötlun: Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði.* (bls. 66-80). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hermína Gunnþórsdóttir. (2010, 31. desember). Kennarinn í skóla án aðgreiningar: Áhrifavaldar á hugmyndir og skilning íslenskra og hollenskra grunnskólakennara. *Netla, vef tímarit.* Sótt 29. mars 2012 af <http://netla.khi.is/menntakvika2010/013.pdf>
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2001). Salamanchahugsjónin, einstaklingshyggja og sjúkdómavæðing: Nemendur sem viðfangsefni greiningar á sérþörfum. *Glæður*, 11(2): 13-20.
- Jón Torfi Jónasson. (2008). Skóli fyrir alla? Í Loftur Guðmundsson (ritstjóri), *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880-2007, síðara bindi: Skóli fyrir alla 1946-2007* (bls. 272-291). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Jóna G. Ingólfssdóttir. (2000). Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir. Í Bryndís Halldórsdóttir, Stefán J. Hreiðarsson og Tryggvi Sigurðsson (ritstjórar), *Þroskahömlun* (bls. 62-65). Kópavogi: Greiningar og ráðgjafarstöð ríkisins,
- Kristín Björnsdóttir. (2003). Sérnámsbrautir og skólasamfélag: Samskipti þroskaheftra og ófatlaðra famhaldsskólanema. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri), *Fötlunarfræði: Nýjar íslenskar rannsóknir* (bls. 131-148). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Lög um fræðslu barna nr. 59/1907.

Lög um grunnskóla nr. 63/1974.

Lög um grunnskóla nr. 66/1995.

Lög um grunnskóla nr. 91/2008.

Margrét Margeirsdóttir. (2001). *Fötlun og samfélag: Um þróun í málefnum fatlaðra*.
Reykjavík: Háskólaútgáfa.

Mayer-Johnson, R. (e.d.). *PCS: The Picture Communication Symbols*.
Slaon Beach: Mayer-Johnson, Inc.

Mirenda, Pat. (2005). *Augmentative and Alternative Communications Techniques*.
Í J.E. Downing (ritstjóri). *Teaching Communications Skills to Students with Severe Disabilities* (bls. 89-110). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing.

Ólafur Páll Jónsson. (2008, 30. desember). Lýðræði, menntun og þátttaka. *Netla, vef tímarit*.
Sótt 29. mars 2012 af <http://netla.khi.is/greinar/2008/013/index.htm>

Ólafur Páll Jónsson. (2010). Hugsun, reynsla og lýðræði. Í Jóhanna Einarsson og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar), *John Dewey í hugsun og verki: Menntun, reynsla og lýðræði* (bls. 31-35). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Rannveig Traustadóttir. (2003). Fötlunarfræði: Sjónarhorn, áherslur og aðferðir á nýju fræðisviði. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri). *Fötlunarfræði: Nýjar íslenskar rannsóknir* (bls. 17-47). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Rannveig Traustadóttir. (2006). Í nýjum fræðaheimi: Upphaf fötlunarfræða og átök ólíkra hugmynda. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri), *Fötlun: Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði* (bls. 13-37). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Rannveig Traustadóttir. (2008). Rými, sjálf og samfélag í lífi fatlaðra barna. Í Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum IX: Félags- og Mannvísindadeild, Félagsráðgjafardeild, Sálfræðideild og Stjórn málafræðideild* (bls. 433-440). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Reglugerð um nemendur með sérþarfir nr. 585/2010

Reykjavíkurborg: Leikskólasvið. (2011). Endurskoðun úthlutunar á sérkennslu.

Sótt 15.ágúst 2012 af

http://www.reykjavik.is/Portaldata/1/Resources/Skola_og_fristundasvid/skjol/Endurskodun_uthlutunar_ser.pdf

Rúnar Sigþórsson og Rósa Eggertsdóttir. (2008). Skólaþróun og skólamenning.

Í Loftur Guðmundsson (ritstjóri), *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880-2007, síðara bindi: Skóli fyrir alla 1946-2007* (bls. 294-311). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Salamanca-yfirlýsingin og rammáætlun um aðgerðir vegna nemenda með sérþarfir. (1994).

Sótt 30.mars 2012 af <http://www.menntamalaraduneyti.is/utgefid-efni/utgefin-rit-og-skyrslur/HTMLrit/nr/2123>

Sigríður Einarsdóttir. (2003). Að vera í sérdeild. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri).

Fötlunarfræði: Nýjar íslenskar rannsóknir (bls. 112-128). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Sigrún Grendal. (2010). *Óhefðbundnar tjáskiptaleiðir*. Óútgefið handrit.

Snæfríður Þóra Egilsson. (2006). Tilhögun aðstoðar við nemendur með hreyfihömlun:

ýmis álitamál. *Glæður*, 16(1): 12-20.

Snæfríður Þóra Egilsson og Guðrún Pálsdóttir. (2006). Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri),

Fötlun: Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði (bls. 37-60).

Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Velferðaráðuneytið. (2009). *Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks*.

Sótt 30.mars 2012 af <http://www.velferdarraduneyti.is/media/acrobat-skjol/10062009SamningurUmRettindiFatladsFolks.pdf>

Wolfensberger, W. (1998). *A brief introduction to social role valorization*. New York:

Syracuse University Training Institute.